

הוראות היתר המכירה תרנ"ו של הרב נפתלי הירץ הלוי

דמות מפתח בכל הנוגע לכשרות התוצרת החקלאית בארץ ישראל בראשית ההתיישבות החדשה, היה הרב נפתלי הירץ הלוי (להלן: הרנ"ה), אשר מונה לרבה של יפו בשנת תרמ"ז, ושימש בתפקידו עד פטירתו בשנת תרס"ב¹. הרנ"ה הוא זה שגם פיקח על קיום המצוות התלויות בארץ במושבות הברון (בעיקר בשפלה), והוא זה שנתן את ההכשר על יין המושבות ביקב הברון רוטשילד בראשון לציון. ערב שמיטת תרנ"ו עלתה שאלת העבודה החקלאית במושבות, והרנ"ה נדרש לסוגייה זו הן על ידי פקידי הברון והן ע"י האיכרים במושבות. הרנ"ה, באישור רבני ירושלים האשכנזים ובראשם המהרי"ל דיסקין, התיר למכור לגוי את האילנות על מנת לעוקרם, והתיר עבודות מסוימות מכוח המכירה ומכוח הדינים הכלליים של "אוקמי אילנא" וכדומה². בעקבות מכתב שקיבל מהאיכרים במושבות השפלה³ ובעקבות דרישות הפקידות נשלח הרנ"ה לירושלים בתחילת חודש אב, על מנת לחזור עם הוראות אלו עבודות יתרו בשמיטה ובאלו אופנים.

1 הרב נפתלי הירץ הלוי וידנבוים (י"ג חשוון תרי"ג - י"ד סיוון תרס"ב) עלה בשנת תרמ"ד מפולין לארץ ישראל, התיישב בשכונת מאה שערים בירושלים ועמד בראש ישיבה בעיר. בשנת תרמ"ו התמסדה הקהילה האשכנזית ביפו, והרב נפתלי הירץ נשלח לכהן כרבה על ידי רבני ירושלים, רבי שמואל סלנט ומהרי"ל דיסקין. הוא הוציא לאור את סידור הגר"א, ובו גם פירושו שער נפתלי ואמרי שפר על דרך הנגלה והנסתר. כן כתב הערות לספרו של הגר"א "שנות אליהו" למסכת שבת, והדפיסן בסידורו. האדר"ת כותב על הרנ"ה: "ובפה שותים גם היראים יין ראשון לציון וכל הקולוניות על פי הכשירו של הרה"ג ר"נ ש", בידענו אותו כי לא יחתום שמו על דבר שקר מה שלא נודע לו ביחוד, והוא היה חשוב מאוד בעיני הגר"ל ד"צ"ל" (אגרות האדר"ת בסוף אדר היקר, מכתב ו). ראו עוד בספרו החדש של הרב ד"ר בועז הוטרר 'ובשנה השביעית' כרך ב עמ' 90-93.

2 את הרקע למתן ההיתר, ההיתרים האחרים שניתנו באותה שמיטה, והמאבקים בין הגורמים השונים ביישוב בעניין ההיתרים, פרטתי במאמר "היתר המכירה תרנ"ו ומשמעותו ליזמננו" שפורסם ב"האוצר" לו, תש"פ, עמ' קצא-ריט. וראו עוד הוטרר, שם, עמ' 104-165.

3 פורסם על ידי הר"ק כהנא, 'שאלה של בני מושבות הדרום לשמיטה תרנ"ו', המעין, ב-ג (אייך תשט"ו), עמ' 98-105, ומאוחר יותר אצל רעי"מ לוין, 'אלו שאלות בקיום מצוות השמיטה הטרידו את איכרי המושבות ערב שמיטת תרנ"ו', אורייתא, יח (תשנ"ו), עמ' שיד-שכא; הוטרר שם, עמ' 358-362. המכתב נשלח לרבני ירושלים האשכנזים והספרדים, ועותק ממנו נשלח לחובבי ציון ברוסיה שהעבירו אותם לרבנים מסוימים בחו"ל.

הרנ"ה חזר עם הוראות מפורטות, ואלו הועברו לפקידות הברון ועותקים מהם ניתנו גם לאיכרים⁴. הוראות אלו מתפרסמות כאן תחת הכותרת "הוראות אב"⁵. נקל להיווכח שהוראות אב מסודרות כמעט אחת לאחת כתשובות על שאלות האיכרים במכתבם.

הוראות אב גרמו להתמרמרות רבה בין המתיישים, ובלחץ הפקידות נסע הרנ"ה מספר פעמים לירושלים על מנת למצוא אצל רבניה פתרונות לקשיים שהעלו המתיישים⁶. ואכן כעבור כמה שבועות כתב הרנ"ה הנחיות חדשות שבהן נמצאו פתרונות לרוב הקשיים שהועלו. הוראות אלו פורסמו כבר לפני למעלה משמונים שנה מהעתק שנמצא בכתב ידו של הרב אברהם יעקב אורלנסקי⁷, אך לא זכו עדיין לדין רחב, והן מתפרסמות כאן שוב תחת הכותרת "הוראות אלול".

לפרסום הוראות אב ישנה חשיבות ממספר טעמים:

א. במקרים רבים הוראות אב רחבות ומפורטות יותר מהוראות אלול, וכך ניתן לעמוד ביתר בהירות על טעם ההיתר ושורשו.

4 אצ"מ A25/22, עמ' 21 וכן שם A91/55. במכתב ששלח בנו של הרנ"ה, יוסף הלוי, לרב זאב יעבץ בסוף אב תרנ"ה, הוא מפרט את ההוראות "אשר יצא מלפני אא"מ הרה"ג הגדול ר' נפתלי הירץ הלוי נ"י אב"ד דעה"ק יפו ת"ו בהסכם גדולי ירושלים". הוראות אלו תואמות לחלוטין את הוראות אב שבידינו (אלא שההיתר לעניין הזיבול אינו מופיע שם). הם פורסמו ב'המזרח': ירחון ציוני מזרחי לדת ולציון למדע וספרות, תרס"ג, עמ' 157-158.

5 תודתי לרב נחמיה פפר, ראש מכון הגר"א ומגלה צפונות הרנ"ה, שמסר לי העתק של כתב היד ונתן את רשותו לפרסמו. עותק נוסף של ההוראות מצוי בארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ - A9155-6). תודתי לרב דוד סלמון שהואיל לעבור, להאיר ולתקן את ההערות להוראות. תודתי גם לידידי וקרובי הרב ד"ר בועז הוטרר על הערותיו וסיעו לכל אורך הדרך בפרסום מאמר זה.

6 ראה במאמרי על היתר תרנ"ו (לעיל הערה 2), ליד הערה לה; ובשנה השביעית, שם, עמ' 150-168.

7 נדפס לראשונה ב'שערי ציון' חוברת ד-ז (תרצ"ח), סי' כז, עמ' עג-עד, שם נכתב כי ההוראות נעתקו מתוך כתב יד של הרנ"ה שהיה מונח בעיזבון הרב אהרן הכהן אורלנסקי (רבה של פתח תקוה) ונמסר למערכת על ידי בנו הרב אברהם יעקב הכהן אורלנסקי. משם נעתק בספר בצאת השנה, ירושלים תש"ך, עמ' עז-עט, ונדפס שוב, עם תיקונים מתוך כתב היד (שתצלמו מובא שם) בקובץ הר המור - שביעית, ירושלים תשנ"ד, עמ' קט-קי"א. יצוין שכתב היד הוא של הרב אברהם יעקב הכהן אורלנסקי הי"ד. עותק נוסף בכתב ידו של דוד יודילוביץ מראשון לציון, מצוי בארכיון הציוני (אצ"מ A192\237, עמ' 438-441). וראה בספרו של הרב בועז הוטרר, ובשנה השביעית חלק ב, בנספח 13, עמ' 392-397, שם ציין למספר שינויים קלים בין הנוסח הנדפס כאן לבין הנוסח בעותק של יודילוביץ. כמו כן יצוין שסמוך לאחר פטירתו של הרנ"ה, ערב שמיטת תרס"ג, נתן חתנו, הרב יוסף צבי הלוי, הנחיות לתושבי ראשון לציון, ובהן ציטוטים רבים מהנחיות אלול של חותנו הרנ"ה. הנחיות הריצ"ה פורסמו לראשונה בידי אהרן מרדכי פריימאן, ספר הזיבול לקורות המושבה ראשון לציון, ח"א (תרס"ז), עמ' 70-73, ושוב אצל הרב מנחם ולדמן, 'הוראות לשנת השמיטה תרס"ג', תחומין, יג (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 47-52.

- ב. הוראות אב ניתנו ללא ספק באישור ופיקוח צמוד של רבני ירושלים ובראשם המהרי"ל דיסקין⁸, וניתן ללמוד מהן רבות על דעתו של המהרי"ל דיסקין כפי שיפורט להלן.
- ג. בהוראות אב ישנן מספר הוראות שבהן נאמר במפורש שהן נובעות ממכירת העצים.
- ד. ניתן להיווכח בשינויים שנוצרו בין הוראות אב להוראות אלול, ולהבין את שורש ההקלות הנוספות שניתנו בסופו של דבר⁹.
- היחס בין הוראות הרנ"ה, ובמיוחד הוראות אב, לפסקי המהרי"ל דיסקין¹⁰ מעניין ביותר. פסקי המהרי"ל דיסקין בענייני שביעית זכו למעמד יוצא דופן, ועד לפירסום ספרי החזון איש ופסקיו והתפשטות ההשפעה של בני משפחתו ותלמידיו היה לפסקי המהרי"ל דיסקין מעמד כמעט קנוני בחברה החרדית¹¹. על אף שבשער דיני שביעית
- 8 בנוסף על העולה בעניין זה במאמר היתר תרנ"ו (לעיל הערה 2), בנו של הרנ"ה, ששולח את עיקרי ההנחיות לר' זאב יעבץ (לעיל הערה 4), כותב לו שההוראות הן "בהסכם רבני ירושלים". יצחק אייזיק בן טובים, שהתנגד בתרמ"ט להיתר, כותב: "ואוכל להעיד כי כל מה שעשה [הרנ"ה] לא עשה אלא אם נמלך קודם ברבותינו הגאון דיסקין והגרש"ס זצ"ל ואחרים, שעל פיהם והסכמתם קבע כל פרטי ההיתר" (החרות [ירושלים], 4.7.1910, עמ' 1). הרב אהרן יצחק זסלנסקי, ונצדק קודש, ירושלים תש"ה, עמ' כו, מספר כי "גם רבה של ירושלים מרן הגאון מוהרצ"פ פראנק שליט"א סיפר לי במפורש שדיבר עם הרב הגה"צ ר' נ"ה זצ"ל בלכתו לכ"ק מרן הגריל"ד זצ"ל להתיעץ בדבר הוראת היתר השמיטה, והגה"ק הגריל"ד זצוק"ל הסכים עמו, וכל הוראותיו של הגרנ"ה ז"ל בעניין זה הן הן הוראותיו של רבנו הקדוש והנשגב מרנא ורבנא רבי יהשע ליב דיסקין זצוקללה"ה". תודתי לרב בועז הוטרר על ההפניה האחרונה.
- 9 ישנם מספר שינויים בין הוראות אב לאלול, וניתן לראות שהן מתייחסות באופן ישיר לטענות שהעלו המתיישבים באסיפה שקיימו בראשון לציון ולמכתב ששלחו לפקידות בעקבותיו (ראה במאמר היתר תרנ"ו [לעיל הערה 2] בסמוך להערה לה, וכן ובשנה השביעית, שם, עמ' 150-168). דהיינו שעיקר טענות המתיישבים נגעו בארבע הגבלות בהוראות אב, ועל כולן ניתן לראות שקיימים שינוי ותוספת לקולא בהוראות אלול: א. לעניין זיבול הוסיף הרנ"ה בהוראות אלול שבמקום שיש חשש שיחלש העץ או הפרי מותר לזבל על ידי נכרי. ב. לעניין הרכבה - שהמתיישבים טענו שהערבים לא יודעים את המלאכה היטב - הוסיף באלול שחלק מההכנות להרכבה מותר לעשות על ידי יהודים. ג. לעניין נטיעות חדשות - הוסיף באלול היתר שהרב סלנט אישר למכור לגוי את העפר על מנת לפנותו ואז מותר לטעת על ידי נכרי. ד. לעניין החרישה - התיר ע"י גוי אם יש חשש לפגיעה בעצים הקיימים.
- 10 פסקי המהרי"ל דיסקין לעניין שמיטה פורסמו לראשונה כ"דיני שביעית בקצרה להלכה ולמעשה" בשנת תרס"ג, ולאחר מכן כסימן כז בשו"ת המהרי"ל דיסקין.
- 11 בשו"ת שלמת חיים ח"ב ס' קטו, במהדורות החדשות סימן תקצט, שאל הרב סובול את הרב יוסף חיים זוננפלד על דיוק מפסקי המהרי"ל דיסקין בהלכות שביעית, והשיב לו הרב זוננפלד: "מדברי רבינו כל מה שיכול לדייק הוא הלכתא". אף הרב בנימין זילבר, מחשובי הפוסקים שהיה מקורב

למהרי"ל דיסקין שיצא לאור בשנת תרס"ג נכתב כי הם נכתבו "בשנת השמיטה דשנת תרמ"ט", נראים הדברים כי הם נכתבו לצורך שמיטת תרנ"ו, ולכל הפחות נוספו בהם דיונים ושאלות מעשיות שנידונו בשמיטה זו, השמיטה היחידה שבה פעלו למעשה רוב המושבות על פי הוראות תלמידו הרנ"ה. לצורך כך ביקש המהרי"ל דיסקין לסדר לא רק את הלכות שמיטה באופן קצר וברור, אלא אף להתמודד עם קשיים מעשיים שהיו למתיישבים, ובמקומות אחדים אף לפתור אותם. כפי שנראה להלן, חלק מהבעיות שהעלו המתיישבים במכתבם זכה לתשובה (בלי התייחסות ספציפית) בפסקי המהרי"ל דיסקין, ובמקומות אחרים מופיע במפורש דין ודברים עם הרנ"ה בתוך הפסקים.

היתרי הרנ"ה היו בנויים על שני עקרונות מרכזיים: א. מכירת העצים עם העפר לגוי, שבעקבותיה נחשבו העצים והעפר שסביבותם של הגוי, דבר שגורר אחריו קולות מסוימות (לעבודת נכרי ולא לעבודת ישראל) והיתר סחורה. ב. קולות ספציפיות בדין או ביצירת מצב הלכתי שמקילות על העבודה בשמיטה¹². לעומת זאת פסקי המהרי"ל דיסקין כוללים היתרים יצירתיים מסוימים לעבודות בשדה ובכרם, אבל אינם נשענים בשום מקום על מכירה לגוי.

מהשוואת הוראות הרנ"ה לפסקי המהרי"ל דיסקין נוכל לסכם כדלהלן:

ארבע מהוראות אב של הרנ"ה מופיעות בפסקי המהרי"ל דיסקין: 1. זמירה - על ידי ישראל (אלא שהגדרת הזמירה שונה בין המהרי"ל דיסקין לרנ"ה, וראה בהערות) (סעיף 1); 2. זיבול - היתר מיוחד וזהה בפסקי המהרי"ל דיסקין ובהוראות הרנ"ה; 3. סיכה - היתר מיוחד וזהה בפסקי המהרי"ל דיסקין והרנ"ה; 4. עידור - הוראה דומה בפסקי מהרי"ל דיסקין ובהוראות הרנ"ה, אך הרנ"ה מקל קצת יותר.

בשלושה מקומות בהוראות אב היתרי הרנ"ה במפורש עבודות מסוימות בעקבות העובדה שהעצים והקרקע נמכרו לגוי: 1. זמירה - אותו האופן שלדעתו אסור מדאורייתא (הוראה 1); 2. הרכבה - על ידי נכרי (הוראה 3); 3. חרישה על ידי נכרי לעקור שורשים שאולי זיקו (הוראה 7). להיתרים אלו כאמור אין זכר בפסקי המהרי"ל דיסקין.

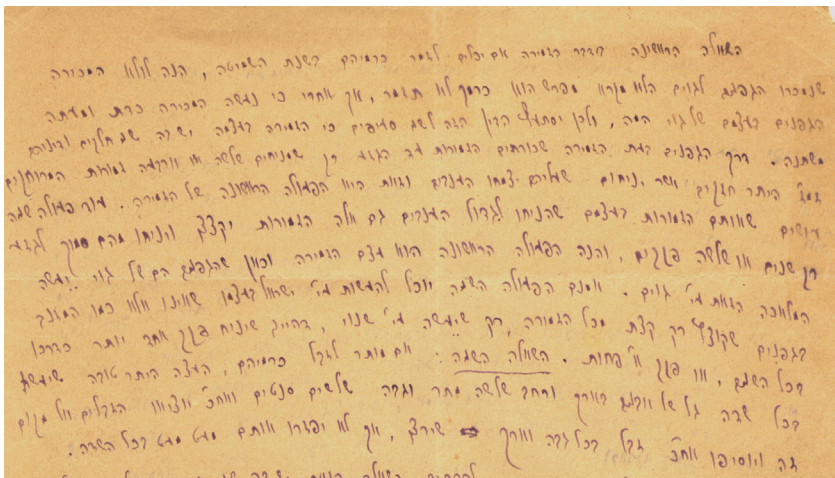
לחזון איש, חיבר ספר שלם בשם "שביתת הארץ" שעיקרו ביאור והערות על פסקי המהרי"ל דיסקין.

12 וכך כתב הרנ"ה לצבי הירש קאהן (הערה 4 לעיל): "חתרנו אחרי היתרים לעשות ע"פ הדת, ועשינו מכירת הנטיעות למען יוכל עשות מסחר בפירותיהן, וכן העבודות אשר לאוקמי אילנא בודאי נתיר להם ואפילו בדברים שמפורש לאיסור אם ידענו שמחמת שוממות האדמה שניתשה עד כה נשתנה טבעה, וישנם עבודות שבימים הקדמונים היו להרווחה אך מחמת שכעת ידענו שהם לאוקמי אילנא גם אלה התרנו בלי פקוק כלל".

למעשה, ההיתר היחיד של הרנ"ה, שאיננו נובע ממכירת העצים ובכל זאת איננו מופיע במפורש בפסקי המהרי"ל דיסקין הוא ההיתר להתקין מחצלאות כמין סככה כדי לאפשר נטיעה על ידי גוי תחתם (הוראה 5).

בהערות בגוף ההוראות להלן אנו גם מצביעים על מספר מקרים בהם מופיע בפסקי המהרי"ל דיסקין שהרנ"ה שאל את המהרי"ל שאלות מסוימות וחשב שיש בהם מקום להקל, ואילו המהרי"ל חלק או הסתפק האם באמת ניתן להקל. כל המקרים הללו אינם מופיעים בהוראות אב או אלול של הרנ"ה. במילים אחרות, הרנ"ה דקדק מאוד לתת רק הוראות שאושרו ע"י המהרי"ל דיסקין או הרב סלנט, אבל במקום שהם לא הסכימו, אף שדעתו האישית של הרנ"ה הייתה אחרת, הוא לא הורה לנהוג כדעתו. כל זה מחזק את האמור לעיל, שפסקי המהרי"ל דיסקין נכתבו לצורך שמיטת תרנ"ו ויש בהם התמודדות עם חלק מבעיות המתיישבים, ושהוראות הרנ"ה יונקות רובן מפסקי המהרי"ל דיסקין כפי שבאו בדפוס, ויתרן כפי שהורה לו המהרי"ל דיסקין בעל פה.

להלן אנו מפרסמים את שני קבצי ההוראות, אלו לצד אלו, כך שיקל לראות את השינויים בין שתי המהדורות. לעיתים החלפנו את סדר ההוראות על מנת שיתאימו אחת לרעותה.

הפיסקה הראשונה של 'הוראות אב'

הוראות אלול

שאלה א. בדבר הזמירה
 זו תשובתה: זמירת
 הגפנים האלו אשר
 מניחים אותם לשאת
 פרי, ואינם מקצצים
 כ"א מקצת הענף,
 הזמירה הזאת תוכל
 להעשות ע"י יהודי,
 רק בשנוי מעט, כלומר
 שיניח פקק אחד יתר
 או אחד פחות, אבל יתר
 הענפים שכורתים עד
 הגזע יזמרו על ידי לא-
 יהודי,

הוראות אב

1. השאלה הראשונה בדבר הזמירה אם יכולים לזמר
 כרמיהם בשנת השמיטה, הנה לולא המכירה
 שנמכרו הגפנים לגוים הלא מקרא מפרש הוא כרמך
 לא תזמר, אך אחרי כי נעשה המכירה כדת ומעתה
 הגפנים בעצמם של גוי המה, ולכן יסתעף הדין
 הזה לשני סעיפים כי הזמירה בעצמה יש בה שני
 חלקים ודיניהם משתנה. דרך הגפנים בעת הזמירה
 שכורתים הזמורות עד הגזע רק שמניחים שלשה או
 ארבע זמורות המרוחקים זמ"ו היתר חזקים, אשר
 יניחום שעליהם יצמחו הענבים וזאת היא הפעולה
 הראשונה של הזמירה. עוד פעולה שניה עושים
 שאותם הזמורות בעצמם שהניחו לגדול הענבים גם
 אלה הזמורות יקצצו ויניחו מהם סמוך לגזע רק שנים
 או שלשה פקקים, והנה הפעולה הראשונה הוא עצם
 הזמירה וכיוון שהגפנים הם של גוי יעשה המלאכה
 ע"י גוים.¹³ אמנם הפעולה השני' יוכל להעשות ע"י
 ישראל בעצמו שאינו אלא כמו המזנב בגפנים¹⁴
 שקוצץ רק קצת מכל הזמורה, רק שיעשה ע"י שנוי,
 דהיינו שיניח פקק אחד יותר מדרכו בכל השנים, או
 פקק אחד פחות.¹⁵

13 כאמור בהקדמה, בהוראות אב מפורש שההיתר לקצוץ על ידי גוי הוא רק בגלל שהעץ נמכר לגוי
 לעקירה, ויודגש כי בעקבות כך הותרה זמירה שלדעת הרנ"ה הינה איסור דאורייתא על ידי נכרי.

14 משנה שביעית פ"ד מ"ו, ונפסק ברמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"א ה"כ כר"ע שמתיר.

15 בהוראה זו אין שינוי בין הוראות אב והוראות אלול, וכאמור במאמר היתר תרנ"ו היתר זה ניתן
 באישור המהרי"ל ד עוד בחודש טבת, והוא גם מופיע במכתב הרנ"ה לצבי הירש קאהן (הערה 4
 לעיל). והוא צריך עיון גדול, שכן בפסקי המהרי"ל דיסקין יש גם הבדל בין סוג זמירה המותר וסוג
 זמירה האסור, אלא שהוא לכאורה הפוך מהרנ"ה: "הזמירה כיצד? זמירה אסור בין בגפנים בין
 בשאר אילנות הן לזמור ענפים הגדלים תכופים ומסובכים למען הרחיקים זה מזה וליטול אחד
 מבין שנים והן לזמור ענפים המכבידים על האילן וקרוב האילן להישבר על ידם (וזהו זירוד) הכל
 אסור. ולפי המנהג אשר ינהגו נוטעי גפנים לקצוץ בשנה ראשונה כל הענפים עד פקק הראשון
 ובשנה שניה עד פקק השניה ובשנה השלישית עד פקק השלישי כל זה אסור. אך אם קוצץ כל
 הענפים ואינו מניח רק הגזע, וזהו נקרא המזנב בגפנים, מותר לקצוץ כדרכו בקרדום ובמעגל
 ובמגירה ובכל מה שירצה (ויותר טוב להניח טפח גבוה מהקרקע)" (פסקי המהרי"ל דיסקין
 אות ב). דהיינו בסיס ההיתר היה שיש זמירה שאסורה מהתורה שאותה יעשו נכרים, ויש זמירה
 שהיא נחשבת המזנב בגפנים ואותה יעשו יהודים, אבל מהי הזמירה ומהי המזנב התחלף לרנ"ה

בגפנים המורכבים כשיוצא מתחת ההרכבה ענף מהגפן הזקן מותר לקוצצו מפני שהוא מפסיד את ההרכבה שלמעלה ומחליש כחו.

וגם הזלזלים הצומחים מן הגזע מתחת להרכבה, יוכלו ג"כ להזמר ע"י ישראל.¹⁶

2. השאלה השני' אם מותר לזבל כרמיהם,¹⁷ העצה היותר טובה, שיעשו בכל שדה גל אבנים באורך ורוחב שלשה מעטער וגובה שלשים סענטין, ואח"כ יוציאו הזבלים על מקום זה ויוסיפו אח"כ זבל בכל גובה ואורך שירצו,¹⁸ אך לא יפזרו אותם מעט מעט בכל השדה.

ולמהריל"ד. מעניין כי נתנו של הרנ"ה הרב יוסף צבי הלוי מאריך בספרו תורת שביעית, ירושלים תש"ו, עמ' קנה-קנט, לדון בעניין המזנב בגפנים, ולא הזכיר את שיטת חמיו כלל.

16 הוראה זו מתאימה לפסקי המהר"ל דיסקין, שם נכתב: "כשעלה הגזע למעלה, ויצא ענף סמוך לקרקע המכחיש את האילן וצריך לקוצצו מותר (אך כל זה לפי פירוש רש"י בע"ז נ, ב) ד"ה אוקמי, שפירש שם שלא יתקלקל האילן מכמות שהוא, ולפי זה כמו כן בנידון דידן, כיון שהיחור מכחיש האילן ומקלקלו מכמות שהוא מותר אפילו על ידי ישראל, אבל לפי פירוש רש"י שם אוקמי אילנא שלא ימות האילן, משמע היכא שגורם רק להתקלקל ולא להמית אסור - ולפי זה אין להתיר רק על ידי נכרי. וצריך עיון, ויש להתיישב)" (פסקי המהר"ל דיסקין אות ד). אלא שמה שמסתפק המהר"ל ד פשוט אצל הרנ"ה. אמנם יש להעיר שאף בפסקי המהר"ל ד הדין כתוב כפשוטו להיתר, וכנראה אח"כ נוסף בסוגריים הספק לפי דברי רש"י. ועיין לקמן בהוראה 2 עוד בעניין פסק זה של המהר"ל"ד.

17 בסעיף זה לכאורה אין ההיתרים מבוססים על מכירת הגפנים, אלא על היתרים ופטרונות ספציפיים בעבודת הזיבול ובדיני אוקמי אילנא. כפי שניתן לראות, באב, ההיתר הראשון היה לעשות גל אבנים ועליו לצבור זבל שיתפשט גם מחוץ לגל. באלול נוסף לו ההיתר לזבל על ידי גוי במקרה של חשש שמא יחלשו הגפנים או הפירות.

18 גם הוראה זו תואמת לפסקי המהר"ל דיסקין (אות כא): "...והרוצה לעשות אשפות תיכף אחר החג, יניח בתחלה הרבה אבנים על מקום אחד בשיעור ד' אמות אורך ורוחב, ויניח האשפה עליהם, ואחר כך כשיתפשט הרבה לית לן בה". מקור ההיתר בשלוש המשניות הראשונות בפ"ג של שביעית וכדעת רב"ע, ורמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"ב ה"ג, אך יש בדברי המהר"ל דיסקין ובעקבותיו הרנ"ה שלושה חידושים: א. שהיתר ההנחה על הסלע מועיל אף קודם שיעבור הזמן שמזובלים לעבודת הארץ (ועיין הרב מ"מ קארפ, משמרת השביעית, פ"ח הערה 14, קריית ספר תש"ס, עמ' ע). ב. שגם אם אין סלע מותר להניח אבנים על מקום אחד ועליהם האשפה (לכאורה מירושלמי שביעית דף כא ע"א). ג. שיתפשט הרבה לית לן בה (לכאורה מדין מוספים על המשפלות ואין מוספים על האשפות, אבל בלשונם משמע דלא כהחזון איש שכתב: נראה דאשפתא היתה ידועה אפנה ואינו רשאי לפזרה ולרדדה יותר מהרגיל דאל"כ יוכל לפזר על פני כל השדה [חזו"א, שביעית, ס' יח סוף סעיף ה]). וכאן יש להעיר הערה עקרונית, שלכאורה צריך עיון היתר הרנ"ה

וזו תשובתה: אם יש
 חשש וספק¹⁹ שמא
 תחלש²⁰ הגפן או העץ
 (הפרי²¹ או האילן) מותר
 לזבל על ידי א"י בכל
 שנת השמיטה, וזה רק
 בכרמים נטועים עצים
 וגפנים, אבל לזבל שדה
 בור כדי להשביח את
 הקרקע לשנה הבאה,
 יעשו באופן הזה:

בוזה, שכן כל היתר לזבל בדרך של אשפתות או הנחה על הסלע הוא משום שאינו מתכוון לזבל את השדה אלא לעשות אשפה, אבל הוראות הרנ"ה כל מטרתן הן לזבל באמת את השדה על ידי עצה מסוימת, ואיך מותר לזבל באופן זה כאשר כן מתכוון לזבל? ובעצם לעניין זיבול הדבר קשה ביותר, שכן גם זיבול כשאינו מתכוון לכך אסור משום מראית עין אלא אם כן מעשיו מוכיחים עליו שכוונתו לאשפה ולא לעבודת הארץ, אבל בהיתר הרנ"ה כל המטרה הינה עבודת הארץ, ואיך מועיל לעשות באופן הנ"ל? וצ"ע.

19 משמע שההיתר הוא גם אם זה רק ספק, ולכאורה הדבר תלוי בסוגיית הגמרא בב"ב דף פ ע"ב ובפירושי הראשונים לגבי קיצוץ בתולת השקמה, ועיין דרך אמונה, הלכות שמיטה ויובל פ"א הכ"א בבאור ההלכה ד"ה אין קוצצין באריכות.

20 בשאלה האם לצורך היתר לאוקמי די בכך שייחלש העץ או שצריך שיהיה חשש שימות, הסתפק המהריל"ד כפי שהבאנו בהערה 16 לעיל. אבל כאמור זאת משנה אחרונה בפסקי המהריל"ד, ובמקור התיי בלי ספק, ומשם מקור הרנ"ה.

21 אם יש אוקמי בפירי נחלקו האחרונים (ועיין באריכות אצל הרב יוסף ליברמן, שו"ת משנת יוסף, ח"א, סי' יב סעיף יב, ירושלים תשל"ט, עמ' לה-לז), אבל אצל המהריל"ד מצאנו במפורש שמתיר: 'בכל מקום דשרינן איסור משום פסידא, יש לעיין אם אין הדבר שלו כ"א הפקר ועדיין לא זכה ב'י, אי שרינן ל'י. והי' נראה להביא ראי' ממאי דשרינן פ"ק דמו"ק בשביעית בכ"מ משום פסידא, במקום שאין הפסד לגוף הקרקע כ"א לפרי, ונהי דודאי קאי במקום שהספיחין מותרין, וע' ר"מ הלכות שמיטה [פ"ד ה"ד]. אכתי הא כיוון דהפיקרא נינהו, ואיך שרינן להאי עבודת קרקע משום פירי דלאו דילי'. אך י"ל דכיון דכתב קרא אביוני עמך (ועי' ר"מ הל' שמיטה [פ"ד ה"ל] שמשמרין שלא ילקטום עכו"ם), א"כ חשיבי הני פירי דשייכי לכלל ישראל' (קונטרס אחרון בסוף שו"ת מהר"ל דיסקין אות רנט). ברם ישנה כאן שאלה עקרונית, שכן היתר המהריל"ד לעבודות במקום הפסד שבהן הפירות הם של הפקר הוא בגלל "אביוני עמך", אבל במקרה שלנו, שבו נמכרו האילנות לנכרי, כיצד יש היתר של הפסד או אוקמי לגבי אילנות ופירות נכרי? עם זאת חשוב להדגיש, שעל פי היתר הרנ"ה בפועל בסופו של דבר את הפירות לקחו המתישבים היהודים, והעצים נשארו בחזקתם, וצ"ע.

אם יש שם תל זבל
מכבר ילכו ויוסיפו
עוד זבל אף אם ילך
ויתפשט הרבה יותר
ממקום התל, ובמקום
שחסר תל כזה יעשו גל
אבנים של שלשה מתר
לארכו ולרחבו²² בגובה
שלשים²³ סאנטים ועליו
יצברו זבל כנ"ל.

3. השאלה השלישית אם מותר להרכיב. השאלה הזאת יש בה שני סוגים אילנות כאלה שלא יופסדו אם ירכיבו אותם בשנה שאחר שמיטה, על אלה אין שום היתר כלל וכלל. אמנם אותם הגפנים האמעריקאנים שהגיע זמנם להרכיבם בשביעית ולא להרכיבם קודם שביעית ופירותיהם בעצמם אין להם שיווי כלל וכלל לרעתם ומעוטם ואם לא ירכיבו בשביעית וימתינו על השנה השמינית שיתעבה הגזע שלהם, קרוב הדבר שלא יתאחדו ההרכבות בתוך הגזע ויופסדו הגפנים. ספק אם נחשב זה כמו אוקמי אילנא או כמו אברויי אילנא²⁴

שאלה ג. בדבר ההרכבה. וזו תשובתה: אותם הגפנים שהגיע זמנם להרכיבם בשביעית ולא היה ביכולת להרכיבם מקודם, ואם לא ירכיבו בשביעית יתקשה העץ, וקרוב הדבר שלא תקלוט אח"כ ההרכבה בתוך הגזע, מותר להרכיב ע"י לא-יהודי, כיצד, ההכנות למעשה

22 מקורו בהמהריל"ד שחידש שצריך מקום ד' אמות על ד' אמות, ולא ידוע מקורו, אך כנראה סבר שזה השיעור שחל עליו שם "מקום".

23 בנדפס הועתק בטעות: שלש. זאת תוספת של הרנ"ה. ועיין כס"מ שמיטה ויובל פ"ב ה"ג ותיו"ט שביעית פ"ג מ"ג ד"ה או שיתן על הסלע.

24 שאלה זו נוגעת לדין האם התירו משום אוקמי או הפסד במקום של עבודות גמורות כמו הרכבה. אבל לעניין הרכבה יש גם דיון נוסף, שכן בירושלמי (שביעית פ"ד ה"ד) מובאת ברייתא: "אין מרכיבין דקלים מפני שהיא עבודה". ולפי גרסת הר"ש סירילאו מסבירה הגמרא מה ההו"א שיהיה מותר "שלא תאמר הואיל והפסד רבא הוא לפום כן צריך מימר אסור", דהיינו שההו"א היתה שמאחר שאם לא ירכיב את הדקל יהיה הפסד גדול, כמו שמצינו בגמרא בפסחים (נו, א) שהתירו חכמים לאנשי יריחו שירכיבו את הדקלים בערב פסח משום דבר האבד, היינו חושבים שיהיה מותר בשביעית, קמ"ל שהיא עבודה ואיננה מותרת. ולפירוש הרש"ס ישנו לכאורה ירושלמי מפורש הקובע שאסור להרכיב אף במקום הפסד גדול. אבל בדברי הרנ"ה ברור שכל הספק הוא אם זה נחשב אוקמי או אברויי, ואם היה הדבר מוחלט שזה לאוקמי היה מותר להרכיב בלי חשש. אבל עצם דין אוקמי כאן צריך עיון, הרי הגזע עליו דנים בדרך הטבע לא יגדל ויצמיח פרי מועיל, ואם לא נעשה כלום ולא יוולד

ואחר שהגפנים הם של גוי אפשר להתיר על ידי גוי²⁵ והרכבה כגון שפוד
 והרכבה והבקעת הגזע
 נושא ההרכבה מותר על
 ידי ישראל²⁷, ורק תחיבת
 ההרכבה בתוך הבקיעה
 וכריכת המטלית להדק
 ולהתאים את ההרכבה
 תעשה על ידי לא יהודי²⁸.

בו שום נזק חיצוני או פנימי לא יצמחו פירות, וכל שאנו דנים עליו הוא היכולת לחבר אליו ענף מעץ
 אחר ואותו ענף יגדל ויצמיח פירות (וכידוע הפירות הם של הרכוב), א"כ איך זה נחשב אוקמי של
 הגזע? וכנראה שזה גוף הספק של הרנ"ה אי הווי לאוקמי. ועדיין צ"ע.

25 הרנ"ה כתב שאפשר להתיר על ידי גוי במקרה שהאילנות הם של גוי. דבר זה צ"ע, שכן אם הגפן
 היא של הגוי למה אסר במקום שאין חשש הפסד, שהרי אפילו זמירה דאורייתא התיר הרנ"ה
 לעיל על ידי גוי בגפני הגוי. ואולי במקום שאפשר לדחות לשנה הבאה אי אפשר על ידי נכרי ורק
 היכא שאי אפשר - כמו בזמירה או בהרכבה של גפנים אמריקאים (ולא משנה אם זה דרבנן או
 דאורייתא) מותר על ידי נכרי, אבל עדיין צ"ע מדוע נצרך לצרף את הספק אם הוא אוקמי או אברוי.

26 בהוראות אלול כתב כן ללא ספק וללא צורך בשאלה. אף בהעתקים של הוראות אב שהיו ביד
 האיכרים אין ספק בשאלה זו. ויתכן שהרנ"ה סימן הלכה זו כספק שצריך שאלה קודם שהלך
 לירושלים עוד באב, ושם אכן שאל גדול והתיר לו, והוא מחק את התוספת.

27 זו הבחנה והיתר שהתווספו באלול, שאף את המלאכה הצריכה להיעשות על ידי נכרי ניתן לחלק
 לשניים, ואת ההכנות יכול לעשות היהודי, ורק התחיבה והחיבור, שהוא עצם מעשה ההרכבה,
 יעשה הגוי. ולמרות שזו הכנה לעבודה אסורה, ומצינו למשל שאסרו לסקל אבנים כהכנה לזריעה
 בשמינית (שביעית פ"ג משניות ג-ה), בכל אופן כאן שאין זו עבודת קרקע אין לגזור גזרות חדשות
 ומותר. כמו כן לעניין הבקעת הגזע, מצינו מפורש שהמבקע בבית מותר, ואין איסור אלא אם יחפה
 בעפר, שזה עושה לה טינא והיא גדלה מחמתו (רמב"ם שמיטה ויובל פ"א הי"ט וירושלמי שביעית
 פ"ב ה"ד). תודתי לרב יהודה הלוי עמיחי על הערה זו.

28 מאחר והטענה המרכזית של האיכרים לגבי היתר עבודות על ידי נכרי הייתה שעבודות אלו (כמו
 גם גיזום) הינן מלאכה שהיא חכמה וצריכה הבנה, והערבים יקלקלו את העצים אם יעשו את
 העבודה, מצא כאן ושם הרנ"ה דרך לחלק את העבודה בין עבודות הדורשות יותר מומחיות אבל
 מותרות ליהודים לבין העבודות האחרות האסורות שיעשו על ידי גוי. ומעניין לציין שבהוראות
 חתנו הריצ"ה משנת תרס"ב (לעיל הע' 7, אות ב) כתב: 'כך מצאתי כתוב בשם מר חותני זצ"ל,
 ובשבוע שעבר הייתי בראשון לציון לעשות דבר המכירה לא"י, אגב אורחיה חקרתי מהכורמים
 דשם, אם באמת כן הוא, כי נחוץ לצורך הגפנים להקדים ההרכבה בשנת השמיטה; ואם לא ירכיבו,
 יתקשה העץ ולא תהי' עוד ההרכבה נקלטת; או לא, וראיתי כי אין זה דבר מוחלט, רק יש אומרים
 כך ויש אומרים כך. לכן מוסר אני את הדבר לבעלי הכרמים עצמם - מי שידע לו בבירור כי אם לא
 ירכיב בשנה השביעית לא תקלט אח"כ ההרכבה כל כך טוב כמו בשנה השביעית ותהיינה הרבה
 הרכבות שלא תקלטנה אזי מותר, ואם אינו יודע בברור - אסור, והמחמיר תעב"ט'.

4. השאלה הד' לנטוע נטיעות חדשות בין הגפנים במקום המתות דאשתקד. על זה אין שום היתר כלל. השאלה הששית אם מותר לנטוע נטיעות חדשות אם השדה כבר מוכנת בחרישה והעדרה השאלה הזאת אין לה שום היתר.

שאלה ד: אם לנטוע נטיעות חדשות בין הגפנים למלאות מקום אלה הגפנים שלא נקלטו בשנים שעברו, ואם לא יטועם בשביעית לא יקלטו אח"כ.

תשובה: בהיתר הענין הזה צריך למכור ללא-יהודי את עפר הקרקע בעומק מטר בשטח כל הכרם העומד להנטע, והגוי מחויב לקחת ממקומו את העפר שקנה עד זמן מוגבל, והמכירה צריכה להעשות בפני ב"ד כד"ת ואז אחרי שהעפר כבר הוא ברשות הלא-יהודי, יוכלו לנטוע הנטיעות החסרות ע"י הלא-יהודי. אבל מחמת כי צד ההיתר הזה נתחדש אצלי, ונתישבתו אח"כ בזה עם הגאונים הי"ו מירושלים, והגאון הרש"ס הסכים לזה,²⁹

29 כאן יש לנו שינוי קיצוני בין הוראות אב להוראות אלול. באב אסר הרנ"ה לחלוטין נטיעת גפנים חדשים במקום אותם שמתו בלי שום פתרון, ואילו בהוראות אלול התיר על ידי המצאה חדשה של מכירת העפר בעומק מטר לנכרי. כאמור במאמר היתר תרנ"ו, בנידון נטיעות חדשות במקום המתות, היו טענות רבות של המתיישבים והופעל לחץ כבד מצד פקידי הברון שהרנ"ה ימצא לכך היתר, ועל כן בסופו של דבר מצא את הפתרון האמור. לפתרון זה הסכים הרב סלנט, אבל המהריל"ד לא הורה בו לא איסור ולא היתר. מדוע התיר הרב סלנט היתר מחודש שכזה בזמן שהתנגד בחריפות להיתר מכירה הרגיל בתרמ"ט? צריך לזכור שבמכתבו של הרש"ס לרב יצחק אלחנן ספקטור טען הרב סלנט בעיקר שתי טענות נגד היתר המכירה: א. כי במכירה יש איסור לא תחנם; ב. מכירת הקרקע ללא קושאן אין לה תוקף. שתי טענות אלו אינן קיימות במכירת העפר על מנת לפנות. ומאחר וידע הרב סלנט שיש ביד המתיישבים היתר למכור לשנתיים ולעבוד,

אך מחמת כי הגאון
מברסק אמר לי כי לא
יוכל להכריע לא לאיסור
ולא להיתר,³⁰ לכן לא
אוכל גם אנכי להורות
כנגדו, ודעביד כמר עביד,
ודעביד כמר עביד.

5. השאלה הח'. אם יוכלו לנטוע עצי פרי כאלה שניטעו רצופים ואינם יכולים להשאר עוד במשתלה שלהם. על השאלה הזאת כבר השבתי שיוכלו לעקור הנטיעות היתרות כדי שלא יתקלקלו שאר הנטיעות וזה מותר גם על ידי ישראל³¹

שאלה ה על אודות הנטיעות במשתלה (שולע) העומדות צפופות ונחוץ להעתיקן ממקומן ולנטען בשדה אחר כהלכות הנטיעה.

דבר שלשיטתו אסור ואינו מועיל, העדיף ככל הנראה להתיר הערמה גלויה זו, על מנת למנוע את השימוש בהיתר הגרוע יותר לדעתו של מכירת הרי"ס. אמנם יש לציין שלא מצאנו עד היום שטר מכירה של מכירת עפר על מנת לפנות, ולא מצאנו אזכור בהתכתבויות ובמכתבי העיתים שאי פעם בוצעה בפועל מכירה שכזו.

30 איננו יודעים מדוע המהרי"ל דיסקין התיר למכור את האילנות על מנת לקוץ אבל בדין העפר לא אמר לא איסור ולא היתר, אבל כמובן יש לציין שהיתר מכירת העצים על מנת לקוץ מפורש במשנה, משא"כ מכירת העפר, ומכירת העפר בלבד הינה ודאי הערמה כפולה ומכופלת ממכירת העצים על מנת לקוץ. לאידך גיסא יצוין שהחזון איש בספרו העלה ספקות רבות בדין מוכר אילן על מנת לקוץ. ולמרות שלא ציין בשום מקום שם שזהו היתר המהרי"ל דיסקין והרנ"ה, ברור שבהערותיו כיוון לשדות נרגא בהיתר זה (שביעית כא, ט). רבות מהטענות והספקות שהעלה שם החזון איש לכאורה אינם קיימים במכירת העפר בלבד.

31 מקור ההוראה הוא במשנה בשביעית (פ"ד מ"ד): "המדל בזיתים - בית שמאי אומרים יגום ובית הלל אומרים ישרש, ומודים במחליק עד שיגום. איזה הוא המדל - אחד או שנים. המחליק - שלשה זה בצד זה". והרמב"ם פסק כב"ה: "הקוצץ אילן או שתיים לעצים הרי זה מותר לשרש. קצץ שלשה או יותר זה בצד זה לא ישרש שהרי מתקן את הארץ, אלא קוצץ מעם הארץ ומניח שרשיו בארץ" (שמיטה ויובל פ"א הי"ח). ומתוך טעם הדבר נראה שאף שכתב הרמב"ם שהמדובר שמטרת הקציצה היא "לעצים"; לאו דווקא נקט, אלא כל שאינו לשם תיקון הארץ שממנה עוקר, מותר - וכן בענייננו. אמנם יש לציין שהרנ"ה כתב בהוראות אב "כדי שלא יתקלקלו שאר הנטיעות", ומשמע שמתיר לגלל הפסד האילנות האחרים, ואילו בהוראות אלול סתם וכתב שמוותר לעקור על ידי ישראל מבלי לציין את הפסד. לעומת זאת כבר בשאלה בהוראות אלול ציין הרנ"ה "ונחוץ להעתיקן ממקומן ולנטען בשדה אחר כהלכות נטיעה". וצ"ע האם התכוון שזה לעיכובא. והנה כפי העולה מהמשנה ומהרמב"ם ההיתר לעקור את העצים הוא רק באופן שאינו "מחליק",

אמנם מלאכה השנית שהוא לשתלם במקום אחר כבר יעצתי שבתחלה יעקרום עם עפר שיעור יניקה כדי לחיות³² ולהובלם כך עם העפר ובמקום המשתלה החדשה יעשו כמו סוכה גדולה ממחצלאות

דהיינו שאיננו עוקר שלושה עצים ברצף, ואילו בהוראות הרנ"ה לא מצינו אזכור לתנאי זה בהיתר העקירה. דבר זה הוליד כבר בשעתו טענות על הרנ"ה, ובמכתב לרב אורלנסקי מפ"ח, ערב שמיטת תרנ"ו הוא מבהיר את היתרו: "עקירת האילנות לא התרתי רק האילנות העומדים רצופים ולעקור אחד מתוך שניים או שניים מתוך שלשה כפי חוק הנטיעות והשאר יעמדו על עמדם" ('פסקים בדבר עבודות בשביעית', בתוך: הר המור - שביעית, ירושלים תשנ"ד, עמ' קיג). דהיינו בעקבות הוראות הרנ"ה הגיעה השמועה לרב אורלנסקי שהוא מתיר לעקור אילנות ללא הגבלה, ועל זה השיב לו הרנ"ה שכל כוונת היתר העקירה היא בתנאים המנויים במשנה. הרנ"ה כתב לו שהתיר רק כפי "חוקי הנטיעות" והוא דומה ללשון של הוראות אלול, שנחוץ להעתיקן "כהלכות הנטיעה", וכנראה כוונתו מלכתחילה בביטוי זה היה שצריך לעקור לפי כללי המשנה - בלי שלושה ברצף. ובהוראות חתנו הרצי"ה (סעיף ט) כתב במפורש שהיתר הוא לעקור אחד מתוך שניים או שניים מתוך שלושה כפי חוקי הנטיעה.

32 הוראת הרנ"ה זו, לעקור את השתיל עם עפר בשיעור יניקה כדי מחייתו, לא באה על מנת להתיר את העקירה - שהינה הוראה פשוטה כאמור לעיל, אלא היא נועדה כסניף לצורך השתילה החדשה. ומצאנו לרב טוקצ'ינסקי שפסק: 'ואם העתיקו השתיל עם עפרו בשעור שיכול לחיות בו, שאין זו נטיעה חדשה לעניין ערלה, מסתבר שגם בשביעית אין זו זריעה, אעפ"י שבשביעית יש גם עשה ושבתה הארץ - אין זה נחשב לעבודת הארץ' (ספר השמיטה, ירושלים תשי"א, עמ' יח). מקורו של הרב טוקצ'ינסקי הוא במשנה בערלה (פ"א מ"ג): "אילן שנעקר והסלע עמו [העפר שסביב השורשים קרוי סלע - הרע"ב] שטפו נהר והסלע עמו, אם יכול לחיות פטור ואם לאו חייב". וכן נפסק ברמב"ם (מעשר שני פ"י ה"ב), טור ושולחן ערוך (יו"ד רצא סעיף יט). בנוסף, בהוראות אב הורה הרנ"ה: "ויטעו אח"כ את הנטיעות הנ"ל עם עפרם בתוך גומות שנעשה בתוך הסוכה הנ"ל". ומקורו הוא בתוספתא לערלה (פ"א ה"ג): "שנינו דבר שמספק לי דתניא התם כיצד יודע אם יכול לחיות אם לאו חופר גומא בארץ ונטעו בה אם יכול לחיות פטור ואם לאו חייב". השאלה כמובן היא האם אמנם אפשר ללמוד מערלה לשמיטה, שכן בערלה אין איסור בנטיעה. ובגדר הדבר השאלה היא האם פטור מערלה כי אין שמה נטיעה כלל, או שעקירה עם הגוש והנטיעה נחשבת כנטיעה לכל דבר, אלא שלעניין מניין השנים אין מונים מחדש שאיננה נטיעה חדשה. וראה תורת השמיטה, עמ' יב הערה יג, ועמ' לט הערה קעד שחלק על הרב טוקצ'ינסקי, ובצאת השנה, חוזר הרבנות הראשית, חוזר ג' הערה 15, שנקטו שלא כהרב טוקצ'ינסקי. וראה הרב יעקב אריאל, באהלה של תורה, ג, כפר דרום תשס"א, עמ' 117-119. יש לציין גם שבמנחת שלמה, ח"א, ס' מא הביא הרש"ז אויערבך סברות נוספות להקל במקרה דומה לדין, והוא שאחר שעקר את השתיל אם לא יניחנו בארץ ימות לאחר זמן וא"כ יש בו דין לאוקמי, ואף שהסתפק בדבר, פסק שלנטעו בתוך בית - מותר, והוא בעצם כמו צירוף הקולות בהוראות הרנ"ה. הרש"ז דן גם לעניין עציץ נקוב, וחלק מהנידונים על הזת עציץ נקוב דומים להזת ונטיעת אילן עם גושי. ועיין משפטי הארץ פ"ח סיכום דעות חלק מפוסקי זמננו בעניין זה.

למעלה³³ ובארבע רוחות³⁴ ויטעו אח"כ את הנטיעות זו תשובתה: זאת הנ"ל עם עפרם בתוך גומות שנעשה בתוך הסוכה התשובה תלויה הנ"ל³⁵ והנטיעה הזאת יה' דווקא ע"י גויים והגומות בהקודמת לה³⁷. הנ"ל יעשו קודם השמיטה.³⁶

33 נמצא כי גם אם הסככה נועדה במיוחד להתיר את הנטיעה, ואולי גם אם היא זמנית, הרי היא מתירה לנטוע תחתיה כבית, ודלא כחזון איש, שביעית, סי' כב סו"ס א שכתב: "וכש"כ אם מתוח אהל עראי לפי שעה לזרוע תחתיו שזה אינו כלום ואין אהל עראי מבטל שם שדה כלל", וכבר הרב צבי פסח פרנק, 'גדרי פטור בית לענין שביעית', כרם ציון, י' (תש"ה), עמ' כט-ל הביא ראיות לסתור דעת החזו"א בזה. החזו"א באותו סימן אף אסר להסיר את הכיסוי לאחר מכן מדין תולדה של זרוע, וצ"ע האם כוונת הרנ"ה היא שיהיו מחצלות רק לצורך הנטיעה ולאחר מכן אפשר להסיר אותן, או שצריך להשאיר אותן לכל השנה. הרב פרנק במאמר הנ"ל האריך להוכיח דלא כחזון איש בזה, וכן הרש"ז אורבך במנחת שלמה, א, עמ' רכ.

34 בעניין זה ישנו שינוי בין המבואר בהוראות אב להוראות אלול. בהוראות אב כתב הרנ"ה שיעשו "סוכה גדולה ממחצלאות למעלה ובארבע רוחות", ואילו בהוראות אלול רק כתב: "יעשו אהל במקום שרוצים לנטוע שם", וצ"ע האם כוונתו באלול שרק צריך אוהל כסככה, או עדיין סבר שבעינין גם מחיצות מסביב. והחזון איש הסתפק בד"ן זה וכתב: "וגדר בית ודאי א"צ בית שחייב במזוזה, והדעת נוטה דהעיקר תלוי בכיסוי, ואולי צריך מחיצות י"ט ג"כ". והרב פרנק (לעיל) הוכיח מהירושלמי במעשרות שכתב "סיכך על גביו" שדי בסיכוך למעלה ולא בעינין מחיצות.

35 בסיס היתר זה תלוי בשאלה האם מותר לנטוע בתוך בית. בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) הוא בעיא דלא איפשטא, והרמב"ם לא הביאה להלכה. פאת השולחן סי' כ סעיף נב (וראה בית ישראל שם) פסק שמאחר ושביעית בזמן הזה דרבנן לפי זה האיבעיא לקולא. וכן פסק הערוך השולחן, שמיטה ויובל, סי' טז ה"א אף בדאורייתא. והחזון איש, שביעית, סי' כב סעיף א הסתפק בהכרעת הפאת השולחן. הרנ"ה התיר כאן רק על ידי נכרי.

36 זאת תוספת מעניינת, ממנה עולה כי אי אפשר שנכרי יעשה את הגומות תחת המחצלאות בשנת השמיטה עצמה. מדוע "בית" מתיר לנטוע בשביעית ואינו מתיר את עבודת החפירה? מעניין הדבר שבהערות שכתב האיכר אהרן איזנברג על הוראות אב של הרנ"ה, עיקר תלונתו בעניין היתר המחצלאות היה כנראה על התנאי האמור, שכן, טען, הדרישה שהגומא צריכה להעשות לפני שמיטה הינה זמן ממושך לפני הנטיעה עצמה, ולטענתו האדמה כבר לא תקלוט את הנטיעה אם עבר זמן רב (אצ"מ A25/22 עמ' 13). והנה בהוראות אלול אין זכר לתנאי הנ"ל שהגומות ייעשו קודם השמיטה. האם חזר בו הרנ"ה מדרישה זו לאחר שלחץ המתיישבים בעניין הועיל? יתכן ומבחינה פרקטית בזמן שחזר עם הוראות אלול כבר לא היה ניתן לבצע את החפירה בזמן המותר וזה כבר לא היה רלוונטי, אך בכל אופן עדיין התיר הרנ"ה. ואם כן יתכן ואפשר ללמוד מהשינוי הנ"ל שאכן הדרישה שהגומות ייעשו קודם ראש השנה הייתה פשוט מכוח שכל עבודה שניתן לעשותה קודם השביעית אין היתר לעשותה אף על ידי נכרי בשביעית, אך כעת כשכבר לא ניתן לעשותה, התיר בכל זאת.

37 כבר בהיתר אב, היה בעניין זה לרנ"ה היתר לעקירת שתילים מהמשתלה ונטיעתם במקום חדש על ידי הצבת מחצלאות מעל מקום הנטיעה החדשה. באלול הוסיף הרנ"ה היתר המבוסס על ההיתר המבואר בהוראה 4 לעיל, והוא למכור את העפר על מנת לפנות, ואז הקרקע היא קרקע גוי, ומותר

המחמירים כדעת הגאון מהרי"ל ואינם חפצים לסמוך על המכירה הנ"ל, יעשו אהל במקום שרוצים לנטוע שם, ויעקרו את הנטיעות ממקומן ביחד עם העפר כשיעור מחייתן, על ידי ישראל, והנטיעה בעצמה על המקום החדש תעשה על ידי לא-יהודי, והמקילים כדעת הגאון הרש"ס לא יצטרכו לאהלים הנ"ל, רק יעשו את המכירה כנ"ל.³⁸

6. השאלה החמישית לפקוח בשמירה הנהוגה את הגפנים החולות, כללו של דבר כל אלו הפעולות שאם לא יעשו יתקלקלו האילנות מותר לעשות בשביעית, כגון לפזר גפרית על הגפנים שאלמלא הגפרית יחלה הגפן ויתקלקל, זה מותר,

לנטוע בקרקע הגוי. לאור ההיתר החדש באלול גם שינה הרנ"ה את סדר התשובות, והעביר את השאלה הזו משאלה ח' לשאלה ה', וזאת על מנת להסמיכה להיתר הרש"ס של מכירת העפר על מנת לפנות בו דן בשאלה ד'.

38 מאחר והרנ"ה מקפיד לציין במפורש שההיתר למכור לנכרי ולנטוע על ידי נכרי הוא רק לשיטת הרב סלנט ואילו המהרי"ל לא הסכים להורות בעניין זה, ולעומת זאת בהיתר לנטוע תחת המחצלות לא ציין כל פקוק, נראה מוכח שהיתר זה היה בהסכמתו המפורשת של המהרי"ל ד, עוד יותר מאשר מוכח לגבי שאר ההוראות של הרנ"ה. ישנה קצת ראייה לכך שהמהרי"ל דיסקין התיר נטיעה בתוך בית, שכן בסעיף א לפסקיו כתב: "גם להוי ידוע לכל מאן דאית ליה מיני זרעים או ירקות ודשאים או מיני אילנות ושושנים הנטועים והנזרעים הן על הגגות ועל החצר שלפני הבתים והן בכלי חרס ואפילו בכלי עץ על החלונות, שאסור לנטוע ולזרוע בשביעית", ומכך שכתב איסור בגגות חצירות וחלונות ולא כתב בתוך הבית יתכן שבתוך הבית מותר. להיתר זה ישנן השלכות לדיונים שנולדו בזמננו לגבי זריעה ונטיעה בחממות, וארכו בהם הדברים. אבל יש לציין שלגבי החלק בדיון ההוא הנוגע להגדרת "בית" ו"שדה", לגבי האפשרות לצרף בזה היתרים עם עבודות נכרי ושתילה עם גוש, וכן לגבי עצם עשיית הדבר לכתחילה בצורה מסיבית לצורך עבודות בשביעית, ניתן להביא מקור מהוראות הרנ"ה והסכמת המהרי"ל ד כאמור.

וכן לסוך הזמורות הרכים בדבר שיש לו ריח רע כדי שיברחו התולעים ולא יאכלו הענף ג"כ מותר. וכן באילנות כשיש שם מכה ונשרה קצת קליפתו מותר להדביק שם זבל ולקשור כדי שלא יתקלקל האילן וכן אם נקטם נוף באילן מותר לסוך שמן על מקום הקטימה כדי שלא ימות האילן. אבל אם אין חשש לקלקול האילנות והגפנים ממה שהם עתה רק שרוצה להברותם ולחזקם ולהשיבם זה אסור על ידי ישראל.³⁹

39 ברור שמקורו של הרנ"ה הוא המהריל"ד שכן מפורש בפסקי המהריל"ד (סימן כו): "מותר לסוך בשמן הענפים כשהן רכים, שיש להם ריח רע, כדי שיברחו העופות ולא יאכלו את הענפים הרכים ויפסידו את האילן, וכן כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מותר להדביק שם זבל ולקשור כדי שלא ימות, אבל להברות האילן ולהשיבו אסור, וכן אם נקטם הענף קודם שביעית מותר לסוך שמן כדי שלא ימות האילן. אבל בפסק זה של המהריל"ד דיסקין יש חידוש גדול, שכן מקור הוראה זו הינה בברייתא בעבודה זרה נ, ב: "מתליעין ומזהמין בשביעית... וסכין שמן לגזום". ופירש רש"י על אתר, מזהמין: "כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מדביקין שם זבל וקושרין שלא ימות". הגמרא בע"ז שם הקשתה על זה מהמשנה בשביעית (פ"ב מ"ד) ששונה: מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן ועושין להם בתים ומקשין אותן עד ראש השנה. ודייקה הגמרא "עד רה"ש אין ובשביעית לא", ואם כן מפורש במשנה שאין מזהמין בשביעית - הפוך מהברייתא שמתירה. ומתרת הגמרא: "ודלמא כרב עוקבא בר חמא, דאמר רב עוקבא בר חמא תרי קשקושי הוו חד לאברוי אילנא ואסור וחד לסתומי פילא ושרי, הכי נמי תרי זהומי הוי, חד לאוקמי אילנא ושרי וחד לאברוי אילנא ואסור". והנה הירושלמי לא פירש כן, אלא פירש שהברייתא והמשנה אכן חלוקין זה על זה, והברייתא כרבנן וסתם המשנה בשביעית היא כרבי. והרמב"ם פסק להלכה כמשנה בשביעית (שביעית פ"א ה"ה): "ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמא כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך". וביאר בפאת השולחן שהרמב"ם פסק כירושלמי וכרבי וסתם משנה כנגד רבנן, ולא כתירוץ הבבלי שמחלק בין אברוי לאוקמי. דהינו לרמב"ם להלכה אסור לעשן בכל גווני בלי חילוק בין אוקמי ואברוי. ואם כן צריך עיון איך פסקו המהריל"ד והרנ"ה בדיוק להיפך מהרמב"ם שזיהום בכל גווני מותר? בפאת השולחן הביא שהר"ש במשנה בשביעית והרא"ש שם פירשו שהמשנה מדברת באופן שהוא אברוי אילן ולכן אסור, אבל אם הוא רק לאוקמי הוא מותר, וכפי העולה מסוגיית הבבלי בע"ז, ואם כן ישנה מחלוקת להלכה האם מותר או אסור. והמהריל"ד פסק - ללא שום פקפוק - שהוא מותר כדעת הראשונים החולקים על הרמב"ם וכפשוט הסוגיא בבבלי, ופסק כן ללא שום סייג, שכן הורה שמותר בלי צורך שיעשה על ידי נכרי וכדומה. כאמור, ברור שהוראות הרנ"ה מבוססות על פסקי המהריל"ד, שכן לא היה פוסק קודם למהריל"ד שהתיר לחלוטין עבודות זיהום לאוקמי או מניעת הפסד. ולמרות זאת, ועל אף הדמיון הלשוני הרב בין הוראות הרנ"ה והמהריל"ד, מצאנו כמה הבדלים מהותיים ביניהם: לעניין הדבקות זבל על העץ, כתב המהריל"ד שמותר - "כדי שלא ימות", כלשון רש"י בעבודה זרה והר"ש במשנה, ואילו הרנ"ה כתב "כדי שלא יתקלקל האילן". האם ההבדל הוא במהות שאוקמי למהריל"ד הוא דוקא למניעת "מוות" ולא הפסד גרידא ואילו לרנ"ה אף מניעת נזק כלשהו מותר? (ויש לציין שלעניין "סיכה" אף הרנ"ה כתב "שלא ימות"). כן משמע מהכלל שכתב הרנ"ה בפתח הסעיף: "כללו של דבר כל אלו

וזו תשובתה: מותר לעשות כל הפעולות שהן לשמור על האילן שלא יתקלקל, כגון פזור גפרית⁴⁰ וכדומה, וכל זה על ידי ישראל.

הפעולות שאם לא יעשו יתקלקלו האילנות מותר לעשות בשביעית" וכן כתב בהוראות אלול. אף בפירוש הראשון של סיכת הזמורות בדבר שיש לו ריח רע פירש המהריל"ד: "כדי שיברחו העופות ולא יאכלו את הענפים הרכים ויפסידו את האילן", ואילו הרנ"ה כתב: "כדי שיברחו התולעים ולא יאכלו הענף", ובעצם אלו שני פירושי הרמב"ם - המהריל"ד נקט את הפירוש ביד החזקה (אלא שכאמור הרמב"ם אסר והמהריל"ד התיר), והרנ"ה נקט את האופן המופיע בפירוש המשניות להרמב"ם. וצ"ע האם בדווקא נחלקו בלשונם? השאלה הנ"ל היא בעצם ספקו של המהריל"ד (ראה בהערה 16 לעיל) שהביא שהוא מחלוקת בין שני לשונות רש"י בעבודה זרה האם אוקמי הוא למנוע מוות או קלקול, וגם שם פסק הרנ"ה לקולא דהיינו שדי בקלקול בלי מוות. האם הרנ"ה פשט את ספקו של המהריל"ד, או שהמהריל"ד הורה לרנ"ה להיתר ורק לאחר מכן נסתפק לו הדבר בלשונות רש"י כפי ששמע קצת בהוראה הנ"ל. מן העניין לציין שבמכתבו של הרנ"ה לרב צבי הירש קאהן שנשלח עוד בתמוז (הערה 4 לעיל) כתב כך: 'ומחמת כי איזה דברים ראינו כי לא יוכל הישוב עמוד בהם כעת חתרנו אחרי היתרים לעשות ע"פ הדת, ועשינו מכירת הנטיעות למען יוכל עשות מסחר בפירותיהן, וגם העבודות אשר לאוקמי אילנא בודאי נתיר להם, ואפילו בדברים שמפורש לאיסור אם ידענו שמחמת שוממות האדמה שניתשה עד כה נשתנה טבעה, וישנם עבודות שבימים הקדמונים היו להרווחה אך מחמת שכעת ידענו שהם לאוקמי אילנא גם אלה התרנו בלי פקפוק כלל. מפורש במכתבו של הרנ"ה שיסוד מרכזי בהיתר תרנ"ו (לבד מעניין המכירה על מנת לקוץ) היה היתרים בד"ן אוקמי אילנא "אף במקום שמפורש לאיסור". האם כוונת הרנ"ה במכתב הנ"ל הייתה על הוראות הזיהום הללו שבהם התירו המהריל"ד והרנ"ה "בלא שום פקפוק" להיפך מהדין "בימים קדומים"? לכאורה אין הדבר כן, שכן בסיס ההיתר הוא לפסוק כבבלי כנגד הירושלמי וכראשונים החלוקים על הרמב"ם, ולא בגלל השתנות הטבעים שמה שפעם היה אברויי הוא כיום אוקמי וצ"ע. בהוראות חתנו הריצ"ה (לעיל הע' 7) ביאר שהיתר זה הוא אף ללא המכירה על מנת לקוץ (ומשמע ששאר ההיתרים בהוראות תלויים במכירה). ודבר זה מתבאר מתוך פסקי המהריל"ד שכן כאמור אין בפסקיו כל איזכור של מכירה ופסק שם בפשטות להיתר אף על ידי ישראל.

40 פיזור גפרית הנה הפעולה היחידה בהוראות הרנ"ה שאיננה מופיעה כלל בפסקי המהריל"ד (או במשנה או ברמב"ם). הסיבה לכך הייתה שאלת המתיישבים אשר עוררו את שאלת "הגפרה בגפרית" במכתבם לרבינים ובעצם לא שאלו באותו מכתב כלל על הפרטים האחרים המופיעים בסעיף זה. המכתב מדגיש את הצורך בגפרית כמניעת נזק או מוות, אבל לא ברור האם הפעולה הנ"ל גם מועילה להבראת האילן. הרנ"ה התיר לכאורה את פיזור הגפרית מאותם טעמים שהותרו שאר העבודות בסעיף זה כאוקמי ומניעת נזק, אך יש לציין כי חתנו הריצ"ה כתב על הוראה זו: "אע"פ דמצד הדין אסור לעשות כן בשביעית, מ"מ כיון שנעשתה מכירה כד"ת הילכך יש להתיר. עוד יש טעם בדבר היתר ואכמ"ל". לא ברור מה כוונת הריצ"ה, למה עבודה זו אסורה יותר משאר

7. לנכש העשבים הרעים במקום שיש הרבה מן העשב הנק' אינדזיל וכיוצא, שדרכו שהולך ורבה עד מאד עד שדוחק וחונק את שרשי הגפנים עד שמתחילים להתייבש מחמתם, מותר לשרש אחריהם על ידי חפירה עד שלא ימצא ממנו כלל⁴¹ אבל במקום שלא ימצא עשבים כאלה אסור לחפור כל השדה של הגפנים רק שיעדור תחת הגפנים לבד.⁴²

שאלה ח: אם מותר לחרוש ולעדור הכרמים הנטועים מכבר. תשובה: סביב הגפנים בעצמם מותר לעדור ע"י ישראל בלי שום תנאי,

העבודות שהותרו בסעיף זה על מנת שלא יתקלקל האילן, אבל חידוש גדול יצא מדבריו, שכן בהיתר זה לא כתב הרנ"ה, ואף לא הריצ"ה, כי עבודה זו צריכה להיעשות על ידי נכרי. ואם כן זאת הפעם היחידה שנמצא בהוראות הרנ"ה היתר לעבודה על ידי ישראל בגלל מכירת האילנות על מנת לקוץ. דבר זה איננו מסתבר (ראה הערה 45 להלן) וצ"ע.

41. ההיתר לחפור אם יש עשבים שמפסידים, כמו האינדזיל, בא לפתור בעיה נפוצה מאוד באותה תקופה של העשב הנ"ל שחולל ממש שמות בכרמי המושבות. היתרו של הרנ"ה תואם לפסק המהרי"ל דיסקין (אות א), ושוב ניתן לראות איך המהרי"ל דיסקין מתייחס בפסקיו לבעיות הספציפיות שהיו למתיישבים: 'שדה אילן אם יש שם עשב הנקרא (אינדזיל) וידוע כי הוא נכרך בארץ סביב השרשים ומיבשם והוא בגפנים ובאתרוגים ודומיהם, ואם כן הוא לאוקמי אילנא, ומותר לשרש אחר עשב זה ולשרשו בכל מקום מוצאו. במה דברים אמרים על ידי המלאכה הנקרא פיאשיווע שאינו רק חופר ומשרש אחר העשב הזה, אבל על ידי חרישה אסור, כיון שיש הרבה דעות שהוא דאורייתא, אבל אפשר להתיר על ידי הדחק על ידי נכרי גם בחרישה, וצ"ע, ויש להתייבש'. המהרי"ל דיסקין פירש שההיתר הוא משום אוקמי אילנא (ומעניין כי זאת הפעם היחידה שמוזכר בפסקי המהרי"ל דיסקין דין אוקמי). אבל המהרי"ל לא התיר לחרוש בשביל אוקמי, שכן הוא לדעתו ספק אסור דאורייתא אבל כן התיר בשעת הדחק שהגוי יחרוש. הרנ"ה הולך בעקבותיו, ומתיר עידור בכל השדה כדי לעקור את האינדזיל, אבל איננו מתיר לחרוש.

42. מקור ההיתר לעדור תחת הגפנים הוא מהברייתא שהובאה כבר לעיל במועד קטן ג, ב: '...יכול לא יקשקש תחת הזיתים ולא יעדור תחת הגפנים ולא ימלא הנקעים מים ולא יעשה עוגות לגפנים ת"ל שדך לא תזרע' וכו'. ואם כן מפורש להיתר לעדור תחת הגפנים. עם זאת, ישנה מחלוקת ראשונים לכאורה האם ההיתר הוא רק ב"עתיקי" או גם ב"חדתי". לפי רש"י הנדפס (ד"ה לא יקשקש) עולה כי ההיתר הוא רק בעתיקי, אבל מרוב הראשונים עולה כי אין חילוק כזה ומפורש להיתר בפירוש הרא"ש ובתלמיד הר"י מפריז. הרמב"ם פסק שעודרין תחת הגפנים בלי להביא שום סיג לגבי עתיקי וחדתי ומשמע שאף לרמב"ם אין חילוק ושניהם מותרים. המהרי"ל כתב באות יא: 'חפירה כיצד? חפירה אסור, אבל עודרין תחת הגפנים. במה דברים אמורים, אם כבר נחפר תחת הגפנים קודם שביעית ונסתם, מותר לחזור ולחפור, אבל לחפור מחדש אסור. וכן בשאר כל אילנות בעתיקי שרי בחדתי אסור'. דהיינו פסק לחומרא כמו רש"י הנדפס, ולא כרמב"ם והרא"ש. לעומת זאת הרנ"ה כתב: 'אסור לחפור כל השדה של גפנים רק שיעדור תחת הגפנים בלבד', וכן בהוראות אלול כתב: 'סביב הגפנים בעצמם מותר לעדור ע"י ישראל בלי שום תנאי, אבל לעדור כל הכרם וכו'". דהיינו באב לא כלל הרנ"ה את התנאי של המהרי"ל שמוותר רק בעתיקי, ובאלול עוד פירש שההיתר הינו בלי שום תנאי. כאמור הוראת הרנ"ה היא כפשטות רוב הראשונים חוץ

אמנם אחרי שהגפנים והעפר שסביבותם כדי שיעור
 יניקה נמכר לגוי אם יש שם עשבים שפסק שיתקלקלו
 הגפנים או שאר אילנות מותר לחרוש על ידי גוי דווקא
 (צריך שאלה)⁴³
 אבל לעדור כל הכרם,
 אם יש שם עשבים
 שמפסידים את הגפנים
 מותר ג"כ לישראל לשרש
 אותם ע"י חפירה ועידור
 דוקא. ואם יש ספק
 שיתקלקלו הגפנים ע"י
 העשבים שסביבם, מותר
 לחרוש כל הכרם על ידי
 גוי.⁴⁴
 גם הכרמים העתיקים
 אשר קטעו את הגפנים
 מלמעלה

מרש"י הנדפס, אך עדיין צריך עיון איך סטה מהוראות המהריל"ד בעניין זה. ובדוחק יש לומר
 שהקרקע תחת הגפנים נמכרה עם הגפנים כמקום היניקה, וממילא בקרקע הגוי התיר הרנ"ה
 לעדור אף בחדתי מאחר וממילא הוא מותר על פי רוב הראשונים אף בשדה ישראל, ויתכן ולזה
 הודה המהריל"ד עצמו וצ"ע (וכמוכן פסקי המהריל"ד נאמרו במקום שאין מכירה).

43 בשאר ההעתיקים לא מוזכר כלל "שצריך שאלה", וכנראה שאל הרנ"ה וקיבל הסכמה. המהריל"ל
 דיסקין הורה שלחרוש על ידי גוי מותר, ואילו אצל הרנ"ה נשמע שהיתר לחרוש על ידי גוי הוא רק
 בגלל שהעצים עם עפר היניקה נמכרו לגוי. יתכן והרנ"ה מדבר על מקרה אחר מהאינדזיל המובא
 במהריל"ל דיסקין, והוא כאשר יש רק ספק שמא העשבים יקלקלו את העצים, במקרה כזה מתיר
 לחרוש על ידי גוי רק מאחר והגפנים והעפר סביבותיהם נמכרו לגוי, ואולי המציאות היתה שהיו
 חופרים או חורשים בכל שנה ולא היתה סיבה לדבר על "חדתי" וצ"ע. כמו כן צ"ע מה בדיוק כוונת
 הרנ"ה, האם התכוון שניתן לחרוש במקום הסמוך לגפן כי האדמה שם היא של גוי, או שבכרם
 שנמכרו כל גפניו וכל עפר היניקות שייכות לגוי מותר לחרוש בכל הכרם, גם בחלקי האדמה שלא
 נמכרו לגוי? וצ"ע מדוע יהיה מותר. בהוראות אלול כתב שבמקום ספק מותר לחרוש "כל הכרם"
 ע"י גוי, אבל בהוראות אלול לא ציין כלל שזה נובע מכך שהגפנים נמכרו לגוי (וכמוכן שלא בהכרח
 שלא זאת הסיבה), וצ"ע.

44 בסוף קובץ של העתקת הוראות אב מובא שהאיכר צבי הורוביץ מגדרה ציין שהרנ"ה הורה לו בעל
 פה כי על אף האמור בכתב היתר - "חרישה וחפירה מותר הכל כל השורות אפילו בשקדים זה
 שעור יניקה שלהם" (אצ"מ 6-155A). השאלה היא האם היתר שהורביץ מצטט בשמו אכן ניתן.
 לעניין עצם הדין שההיתר לחפור תחת הגפנים הוא גם לכל האילנות ואינו שפסק כן המהריל"ד
 להדיא, ולעניין שההיתר הוא לא רק תחת האילן אלא אף בסמוך מצינו בהוראות אלול שההגדרה
 רחבה יותר וכתובה כ"סביב הגפנים בעצמם מותר", אבל איך הגענו לחרוש את כל השורות? ואיך
 הגענו לחרוש שדה בור כדי להכשירו לנטיעה חדשה? יותר מסתבר שהורביץ לא הבין נכון את
 הדברים.

ונחוץ לחרוש כדי להפוך
משורש את כל גזעיהם
עם שרשיהם כדי שלא
ישוּבו ויצמחו להשחית
את כל השדה, ימכרו
ללא-יהודי את השרשים⁴⁵
והגוי יחרוש את האדמה
כדי להוציא את השרשים
שלו, וילקטם מן השדה
מעט מעט.⁴⁶

45 זהו היתר חדש שלא נמצא בהוראות אב. ולכאורה היתר זה הוא רק אחרי שהרב סלנט התיר למכור את העפר, שכן במקרה זה הגפנים כבר נגדעו ואין טעם במכירתם עם העפר, ויש צורך למכור רק את השורשים. כמובן שההיתר דחוק, שכן איזו תועלת כלכלית יש לקונה בשורשים הללו? חשוב להדגיש שמלשון הרנ"ה אין הכוונה להתיר חרישה (שהיא ספק דאורייתא) על ידי הגוי בקרקע נכרי, אלא כתב שלגוי מותר לחרוש כי זה לצורך הוצאת השורשים השייכים לו, ולכן גם כתב שילקט מעט מעט כדי שזו לא תהיה עבודת שדה רגילה. הרנ"ה גם כתב שמטרת העקירה היא "שלא ישוּבו להשחית את כל השדה", ולכאורה זה מטעם הפסד השדה. וצ"ע. נציין שמהיתר זה לא ראינו שום איזכור לאחר מכן בהתכתבויות המתיישבים, וכן לא נמצא שטר מכר שכלל מכירת שורשים בלבד.

46 לעניין החרישה מצאנו דין ודברים מעניין בין הרנ"ה לבין המהריל"ד בפסקי המהריל"ד עצמו (ומעניין שבפסקי הרנ"ה אין לכך זכר), שכן כתב המהריל"ד בסימן ט: "חרישה, אסור בין בשדה לבן בין בשדה אילן, ואף בשדה נכרים [והרר"נ מיפו מסתפק, ואמר כי לדעתו אפשר להתיר לאיש שאין לו מה לאכול לחרוש בשדה נכרי להיות כשכיר יום ולא כאריס. ולדעתי אסור, וצ"ע, ויש להתישב]". דהיינו הרנ"ה ניסה למצוא היתר לעבודה בחרישה בשדות הנכרים כל עוד מדובר בעניים העובדים כשכירי יום ולא כאריסים. המהריל"ד התנגד והניח בצריך עיון. את מסקנת הדברים כתב גם הרנ"ה לרב אהרנסון בסוף המכתב האמור: "לעבוד בקרקע הגוי לא התירו רבני ירושלים". דהיינו כל ההיתרים שיש לרנ"ה מכוח מכירת העצים והעפר לנכרי הם לעניין עבודת הגוי בשדה ולא לעניין עבודת היהודים. וזאת דוגמא מצוינת להקפדה של הרנ"ה על היצמדות להוראות רבני ירושלים, שכן בכל הוראותיו בכל נוסחותיהם אין שום היתר לעבודת ישראל הנובעת ממכירת הקרקע לגוי, וכל המקומות שההיתר הנ"ל נכנס הוא רק להתיר עבודת גוי בשדה הנמכר. דהיינו שאף שצידד הרנ"ה שיש מקום להקל לעבוד בקרקע הגוי, מאחר והמהריל"ד חלק עליו (ואף שרק כתב 'כנראה' וגם השאיר בצ"ע) לא הזכיר צד זה כלל בהוראותיו. ומכלל לאו אתה שומע הן, המקומות שהתיר הרנ"ה הם בהסכמת רבני ירושלים והמהריל"ד.

8. השאלה הז' אם מותר לזרוע ירקות לצורך בני ביתם. שאלה ז
 אם מותר לזרוע ירקות ושאר מיני תבואה: וזו תשובתה. במקום שמשכירים בכל השנים את הקרקעות לגוי מותר להשכיר גם בשביעית לשלוש או ארבע שנים, שבתוכן תהיה נבלעת גם שנת השמיטה,⁴⁷ ולא בעד שש שנים או שלשה שנים ולא בעד השמיטה.⁴⁸

47 צריך לומר שכוונת הרנ"ה כבר בשאלה היא האם מותר להשכיר לנכרי את הקרקע והוא הנכרי יזרע שם ירקות, וכנראה חלקם יתן למשכיר כחלק מהשכירות, ועל כך עונה הרנ"ה שא"א לעשות כן. ולעניין ההיתר להשכיר לגוי (בלי קשר לשמיטה) כתב הרנ"ה בשמיטה לאחר מכן לאדר"ת (הוראות שנה עמ' קיז): 'ונהי דהתירו שכירות בזמן הזה, מפני כי אנתנו שוכנים בין האומות ואם לא יתירו שכירות אין למי להשכיר ותישאר הארץ שממה'. אבל המפליא הוא ששם צידד הרנ"ה לאסור, וכתב: "כל זה בשאר שני שבוע, אבל בשמיטה ובכרמים שאדרכא כל השנים אינם רוצים להשכיר כלל רק שבעצמם יעבדו, ורק שנתנו לו על השמיטה, ואפילו השנה שקודם השמיטה אינם נותנים לו רק בשביל השמיטה, מי התיר להם באופן כזה".

48 יש בתשובות המבי"ט והמהרי"ט מספרים שונים לגבי מספר השנים בהם מבליעים, ולכאורה להם מכוונים המחיקות והתיקונים במספר השנים המושכרות. אבל לכאורה חשבון מספר השנים לא מסתדר בכל אחת מהגרסאות שבהוראות הרנ"ה. כאמור במאמרי על היתר תרנ"ו (לעיל הערה 2), כל היתרו של הרנ"ה באישור המהרי"ל דיסקין היה למכירת עצים על מנת לעקור והוא הועיל לכרמים ולפרדסים, אבל לא היה לו שום היתר לשדות תבואה וירק. הפקידות הייתה מוכנה לכך, אבל המתיישבים, בעיקר במקומות שלא היו רק כרמים ועצים, היו מודאגים מאוד מאיסור זה. כמו כן, כאמור במאמר, בני חדרה, שהיו חרדים וקרובים לרבני ירושלים, ביקשו היתר לדבר זה, ולהם נמצא היתר המבי"ט והמהרי"ט (ושפסק אותו להלכה פאת השולחן) להשכיר את השדה למספר שנים ובהבלעה את שנת השמיטה. להיתר זה ישנם חסרונות ניכרים, שכן נפסק להלכה שאסור להשכיר שדות לנכרים, ונפסק להלכה ששכירות לא קניא ואדם מצווה על שביעת שדהו, אבל מאידך מעלתה הגדולה שהיא הותרה על ידי המבי"ט ובנו המהרי"ט והסכים לזה הפאת השולחן (עיין מה שדנו באריכות בהוראות שעה, עמ' קטו-קכה, ומה שדנו בשעתו הרב יהושע השל מרגליות בשו"ת משיב דבר סוף סי' נו - קונטרס 'דבר השמיטה', והרב אברהם אהרן הלוי פראג בקונטרס השביעית שפורסם בתוך הר המור - שביעית, ירושלים תשנ"ד, עמ' רלט ואילך. ועיין מעדני ארץ, סי' יג וספר השמיטה, פרק יג). בעניין היתר זה ומה הייתה דעת המהרי"ל דיסקין התיקיים דיון בערב שנת תרס"ג. וראה במאמרי על היתר תרנ"ו (לעיל הערה 2) בהערה טז בהרחבה.

והשכר יקח היהודי רק
 בכסף ולא בפירות, ויוסיף
 ויגדיל את שכר השנים
 הבאות באופן שימצא
 בהשכר של יתר השנים
 גם שכר שנת השמיטה
 ובאופן זה לא יקח בעד
 שנת השמיטה שום שכר.
 ואח"כ יוכל לקחת בעד
 הכסף שהגוי חייב לו גם
 פירות.⁴⁹ וכל זה נעשה
 ג"כ בפני ב"ד כדת.

49 צ"ע האם זו הוראה נפרדת של הרנ"ה להתיר את הפירות, או שכוונתו לדרך שבה עושים הערמה. דהיינו שמלכתחילה קוצבים שכירות בכסף עם הגוי, ואז בפועל לוקחים את פירות אותם שנים בתור תחליף לכסף, וכך יוצא שהגוי עובד בשדה היהודי, והיהודי מקבל את הפירות (אבל כמובן בניכוי אחוז מסוים שהולך לגוי בשביל העבודה). אבל עיון בשטר השכירות שעשו בפועל בחדרה (המובא ב'בושנה השביעית', חלק ב, עמ' 429-432) מראה כי שם קבעו דמי שכירות גם בפירות עצמם. דו"ד בעניין קרוב מצאנו מפורש בפסקי המהרי"ל דיסקין (סעיף א): 'כן שלח אלי הה"ג מ' נפתלי הערץ מיפו: בדבר אותן שיש להן אריסין נכרים בהבאיירעס [פרדסים] שלהן, והמה קבועים בזה כמה שנים, ולוקחין למחצה לשליש ולרביע גם בהזרעים, והאריס מכריח ליתן לו חלקו בהזרעים - ואמר: כי דעתו בזה להתיר להניח להנכרי לזרוע ולעבוד עבודתו באלה, רק שלא יתנה עמו למחצה, ואם אחר כן יתן לו הנכרי המחצה, לא אכפת לן. וטעמו בזה: מדק"ל דבשביל ארנונות המלך אם מכריחים אותו לעשות התירו לזרוע בשביעית בדברים שצריכין וכמה שצריכין ואפילו בלא פקוח נפשות רק אנוס ממון, כיון דרבים סבירא להו דבשביעית בזמן הזה דרבנן, ולפי זה הוא הדין אם כופהו אחר כגון זה, נמי יש להתיר. ולפענ"ד אינו כן, כי אין הנידון דומה לראיה, וצריך עיון ויש להתיישב). דהיינו כנראה האריסין בפרדסים היו גם זכאים לגדל ירקות ליד הפרדס ולקבל חלק מהירקות, והרנ"ה חשב להתיר לבעל הבית לאפשר את זה מדין אונס ארנונא, והמהרי"ל פסק בדבר. אבל כאן אין מדובר בהשכרת הקרקע, אלא רק על אריס בקרקע היהודי. זאת שוב דוגמא טובה לכך שבמקום שלא קיבל הרנ"ה אישור מהמהרי"ל דיסקין, הוא לא הורה כדעתו, שכן אין בכל הוראות הרנ"ה את ההיתר האמור. ועיון שו"ת רבי עקיבה יוסף, יו"ד, ס' כסג שהתנגד גם הוא לעניין זה בשעתו. תודתי לרב הוטרר על ההפניה ועל ההסבר, וראה בספרו ובשנה השביעית, שם, עמ' 112-113.